

**SON DÖNEM BATUM ULEMASI**

*LATEST PERIOD SCHOLARS OF BATUM*

**Yrd.Doç.Dr. Erdem YAVUZ**

Erzincan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı,  
erdemyavuz\_erk@hotmail.com, Erzincan/Türkiye

**Burcu AKÇA**

Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi,  
burcu.akca24@gmail.com, Erzincan/Türkiye

**ÖZ**

Osmanlı Devleti'nde biyografi yazımı geç başlamasına rağmen devletin son döneminde özellikle XVI. yüzyılda çeşitli meslek ve memuriyetlere ait çok sayıda biyografi türü eser verilmiştir. Önceleri hadis ve fıkıh bilimcilerin tasnif edilmesiyle başlayan bu eserlerde, daha sonra tanınmış velilerin, meşhur kimselerin ve âlimlerin biyografilerine yer vermiştir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde de aynı gelenek devam etmiş ve çeşitli meslek ve memuriyetlere ait çok sayıda biyografi türü eserler verilmiştir. 1879-1908 yılları arası Osmanlı memurlarının biyografi yazımı için en önemli kaynak malzemesi ise Sicill-i Ahval defterleridir. Bu çalışmada kullanılan Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi bünyesindeki ulemaya ait hal tercümeleri oldukça zengin koleksiyonları oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan Batum'da doğmuş ancak Batum'un elden çıkmasıyla birlikte devletin sınırları içerisine göç etmek zorunda kalmış son dönem Batum ulemasının biyografilerini detaylarıyla ele almaktır. Bu çalışma ile Batum ulemasının biyografileri üzerinden, dönemin ilmiye sınıfı ve devletin siyasi, iktisadi, sosyal, eğitim ve kültürel yapısı hakkında durum tespiti yapılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Batum, Biyografi, Ulema.

**ABSTRACT**

Although biography writing started late in the Ottoman State, plenty of biographical works were published belonging to various professional groups and officers in the last periods of the state especially in 16th Century. These works were started as classifications of Hadith and Fiqh scholars at first, and then the biographies of well-known Muslim saints and famous people and scientists were also published. The same tradition continued in the last period of the Ottoman State, and many biographies were written about various professional groups and officers. Between 1879-1908, the most important source material for writing biographies for the Ottoman officers was the Registration of Conditions Books ("Sicill-i Ahval"). The translations, which were used in the present study, and which were found in the Directorate of Religious Affairs that belonged to scientists of those times constitute an extremely rich source. The purpose of the present study was to examine the biographies of Batum scholars, who were born in Batum, which was then included within the borders of the Ottoman State, and who had to migrate to the borders of the state when Batum was captured by enemies. With this study, the present state of the scholars of those times, the political, economic, social, educational and cultural structure of the state were determined over the biographies of the scholars of Batum.

**Keywords:** Batum, Biography, Scholar.

## 1. GİRİŞ

Tarihe mal olmuş şahsiyetlerin hayatlarının hikâyelerine biyografi ya da tercüme-i hâl (hâl tercümesi) denilmektedir. Osmanlı Devleti'nde sadrazamlar, şeyhülislam, ulema, kapdan paşalar, reisülküttaplar, hattatlar gibi çeşitli meslek gruplarında isim yapmış şahsiyetler için ayrı ayrı biyografi kitapları yazılmıştır (Kütükoğlu, 1991: 23, 24). XVI. yüzyılda Osmanlı şairlerinin biyografilerini toplayan ilk tezkireyi, aynı yüzyılın ortasında ulema ve şeyhlerin tercüme-i hâllerini ihtiva eden tabakat kitapları izlemiştir (Kütükoğlu, 1994). Osmanlı tarih yazıcılığında biyografi tarzı oldukça geç başlamasına rağmen ulema tarafından tabakat ve teracim-i ahval kitaplarına önem verildiği ve birçok eserin yazıldığı bilinmektedir. Önceleri muhaddislerin ve fakihlerin tasnif edilmesiyle başlayan bu eserlerde, daha sonra tanınmış sufi çevrelerinin, velilerin, bir şehir veya bölgeye mahsus meşhur kişiler ile âlimlerin biyografilerine yer vermiştir (Emecen, 1999). XVI. yüzyılda yazılan ve günümüze ulaşan biyografilerin ilk örnekleri Taşköprizâde Ahmed Efendi (Taşköprizâde, Neşr. Ahmet Suphi Fırat, 1985) tarafından Arapça olarak yazılan *Nevâdirü'l-ahbâr* ve eş-*Şekâiku'n-Nu'mâniyye* adlı eserleri ile Âlî'nin *Menâkıb-ı Hünerverân* adlı eseridir (Özcan, 2013).

Osmanlı Devleti'nin son döneminde de aynı gelenek devam etmiş ve çeşitli meslek ve memuriyetlere ait çok sayıda biyografi türü eserler verilmiştir. Mehmet Süreyya Bey, Bursalı Mehmet Tahir, Mahmut Kemal İnal, Ali Çankaya'nın eserleri Osmanlı'nın son yıllarında yaşamış bir kimsenin hayatını araştırmak için başvurulacak en önemli kaynaklar arasında gelmekle birlikte (Çog, 2004) daha çok sayıda değişik türden eser bulunmaktadır ((Kütükoğlu, 1991: 141-145).

Osmanlı arşivlerinde özellikle azil ve tayin bakımından Divan-ı Hümayun'a bağlı, Ruus ve Tahvil kalemlerine dayalı defterler, Tekaüd Defterleri, Maliyeden Müdevver Defterler, Şer'iyye Sicilleri, Dâhiliye Nezareti İrade, Mektubî Mühimme Kalemi, Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı, Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi, İrade Dâhiliye, Hazine-i Hassa Sicil Defterleri, Hazine-i Hassa Mühimme Kalemi Evrakı, Mektubî Kalemi Nezaret ve Devâir Evrakı ve Mektubî Kalemi Umum Vilâyât Sicill-i Ahval Defterleri gibi muhtelif tasniflerde memurların biyografilerine ait bir takım bilgiler bulunmaktadır (Gül, 2010: 16).

Osmanlı memurlarının sicil muamelelerini yürüten ve 1879-1908 yılları arası Osmanlı memurlarının biyografi yazımı için en önemli kaynak malzemesi ise Sicill-i Ahval defterleridir. Osmanlı Devlet teşkilatında görev alan memurlara ait (bürokrat, ulema vb.) vazifeleri müddetince hal tercümelerine konu olan, özel haller, memuriyet sırasındaki haller, tarihi seyri, ahlâk ve gidişat gibi durumların, resmi belgelerin kaydedildiği defterlerin tescili işlemine Sicill-i Ahval denilmektedir. Bu biyografi özetlerinde, memurun kendisiyle ilgili gelen bütün bilgiler genel ve özel sicillere kaydedilmiştir. Atama ve azilleri irade-i seniyye ile olan memurlar hakkındaki bilgiler irade kayıtlarından, seçim ve tayinleri vilayet ve dairelerce yapılan memurlar hakkındaki bilgiler ise her ay sonunda sicil-i ahval dairesine gönderilen cetvellerden takip edilmiştir (Sarıyıldız, 2004: 5, 6, 167).

Teşkilatçı bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nde ilmiye kurumu denilince, akla yalnızca ilim adamları ve eğitim terimleri getirilmemelidir. Bu idari sınıf yönetim, yargı ve beledi hizmetler gibi birçok alanda da hizmet sunmuştur (Ortaylı, 2008: 230). Dolayısıyla ilmiye sınıfının eğitim-öğretimin sürekliliği, sosyal, idari ve askeri konularda dini görüşlerin açıklanması, idari ve yargıya ait hizmetlerin görülmesi gibi birçok görevleri mevcuttur (Ünal, 2002: 99). Osmanlı Devleti'nde eğitim, yargı, fetva ve diyanet teşkilatını oluşturan medrese kökenli ulema sınıfı, zamanla güç ve yetkilerini kaybetmekle beraber Osmanlı Devleti'nin yıkılışına, hatta Cumhuriyet'in ilk evrelerine kadar geleneklerini sürdürebilmişlerdir (İpşirli, 2000: 141). Aynı durum Batum uleması içinde geçerlidir.

## 2. BATUM'UN KISA TARİHÇESİ

Batum, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdi. Önceleri Trabzon'a bağlı olan Batum, 1568-1574 yılları arasında Erzurum'a bağlı bir sancak statüsüne getirildi. Daha sonraları ayrı bir eyalet haline getirilen Batum, büyük ve tahkim edilmiş kalesi ile Kafkasya üzerinden yapılan esir ticareti için önemli bir liman şehri durumuna geldi (Arslan, 2010). Rusya'nın bu bölgeye yerleşmesiyle önemi daha da artan Batum'un kaderi, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesiyle farklı bir boyut kazandı. Savaşın sonunda yapılan Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarında savaş tazminatı olarak Rusya'ya doğuda bulunan üç Osmanlı sancağı Kars, Ardahan ve Batum verildi (Mahmud Celaleddin Paşa, Hazırlayan, İsmet Miroğlu, 1983: 579).

Batum'un tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmesi, 1917 yılında Rusya'da meydana gelen Bolşevik İhtilali sonrasında Rusya'nın gizli antlaşmaları açıklaması ile gerçekleşti. 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-

Litovsk Barış Antlaşması'na göre Rusya bütün Doğu Anadolu'dan çekilmekle birlikte Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne geri verdi (Selami Kılıç, 1998: 376-386).

Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımayan Ermeni ve Gürcü birlikleri şiddete başvurmaktan geri durmadılar. Esasında bu durum Rusya'nın Brest-Litovsk Antlaşması'na bakış açısının bir yansıması idi. 15 Eylül 1918 tarihinde Bakü'nün Halil Paşa tarafından ele geçirilmesi Rusya'nın antlaşmayı hiçe sayması için bahane oldu ve anlaşmayı 20 Eylül'de feshettiğini açıkladı (Gökdemir, 1989: 17; Gürün, 1991: 4, 5). Bunun üzerine Türk ordusu, 4 Nisan 1918 tarihinde Ardahan'a, 14 Nisan'da Batum'a, 25 Nisan'da da Kars'a girdi. Elviye-i Selâse'de "örfî idare" ilân edildi ve 4 Haziran 1918 tarihinde Türkiye, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan arasında Batum'da barış antlaşması imzalandı (Görgülü, 1993: 103, 104). Osmanlı Hükümeti, bu bölgeye mülkî memurlar atadı ve plebisit hazırlıklarına başlandı. Böylece Elviye-i Selâse, Osmanlı idaresine geçti ve Hükümet tarafından teşkilât kurulmaya başlandı (Karabekir, 1994: 169). Ancak 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi ile Türk ordusu savaş öncesi sınırların gerisine çekilmek mecburiyetinde kaldı (Soysal, 1989: 13). 17-18 Ocak 1919 tarihinde yapılan kongre ile Cenûb-ı Garbî Kafkas Hükümeti kuruldu. Fakat İngilizler, 12 Nisan 1919 tarihinde bu hükümeti dağıttılar (Aydın, 1995: 68).

Milli Mücadele döneminde TBMM Hükümeti bölgenin kurtarılmasına yönelik hareket düzenledi. 6 Haziran 1920 tarihinde 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın öncülüğünde başlayan hareket, Rusya'daki bazı gelişmeler üzerine durduruldu. 20 Eylül 1920 tarihinde hareket tekrar başladı ve 30 Ekim'de Türk ordusu yeniden Kars'a girdi (Karabekir, 1994: 744, 745). 3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalandı. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile Sovyet Rusya ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Muahedesi ile de Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan Cumhuriyetleri bugünkü sınırları tanıdılar. Böylece Kars ve Ardahan Sancakları ile Aras'ın doğusundaki Sürmeli ve Batum'un güneyindeki Artvin Türkiye'ye Batum ise Gürcistan'a bırakıldı (Aydın, 1995: 68).

### 3. BATUM ULEMASI

İstanbul Müftülüğü Şeriye Sicilleri Arşivi ve Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi bünyesindeki ulemaya ait biyografi kayıtları oldukça zengin koleksiyonları oluşturmaktadır. Bu koleksiyonlar, şüphesiz ihtiva ettikleri bilgiler itibariyle, son dönem Osmanlı memurlarının biyografileri ve personel politikalarının tespiti bakımından en önemli kaynakların başında gelmektedir. Bu çalışmada, Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nde mevcut olan Batum uleması ile ilgili belgelerden istifade edilmiştir. Çalışmaya konu olan ve devlet hizmetindeki Batum uleması ile ilgili kayıtlar, ulema hakkında bilgilerin tespit edilmesinin yanı sıra dönemin siyasi, sosyal, iktisadi, eğitim ve kültürel özellikleri hakkında da tamamlayıcı bilgiler sunmaktadır. Çalışmaya konu olan son dönem Batum uleması, Batum'da doğan, ilk mektep tahsillerini Batum'da tamamlayan daha sonra kendi isteğiyle İstanbul'a gelen ya da Batum'un Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmasından sonra göç etmek zorunda kalan ve tahsili tamamlayarak görev alan ulemayı kapsamaktadır.

#### 3. 1. Müftü İsmail Hakkı Efendi

1872 yılında Batum'da dünyaya geldi. Hüseyin Efendi ile Hatice Hanım'ın oğludur. İptidai tahsilini Batum'da tamamladıktan sonra İstanbul'da Fatih Bahr-i Sefid Tetimme-i Ulâ Medresesi'nde tahsiline devam etti. Ailece Sinop'un Karasu nahiyesine yerleşen Tavaslı Hacı Hafız Hasan Efendi'den tahsili şart olan dersleri aldı (Albayrak, 1996: 254).

26 Temmuz 1909 tarihinde icazete muvaffak oldu. Arapça ve Türkçe lisanlarını bilen İsmail Hakkı Efendi, 1911 yılında Ayancık Kaza Müftüsü olarak atandı. Bu görevindeyken 400, 600, 700 ve 1.500 kuruşluk değişik miktarlarda aylık maaşa bağlandı. 5 Temmuz 1911 tarihinden ba-menşurla (padişah fermanıyla) 1913 yılına kadar hums (beşte biri) maaşıyla kadı vekâletinde bulundu. Memuriyeti sırasında 1 Nisan 1918 tarihinde 200 kuruş ve 1 Temmuz 1918 tarihinde ise 100 kuruş zam aldı. 28 Ağustos 1920 tarihinde vefat etti (Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi [DİBA], Dosya No: 23.1324).

#### 3.2. Abdullah Kırım Efendi

1872 yılında Batum'da doğan Abdullah Kırım Efendi'nin babası Ali Efendi, annesi ise Saliha Hanım'dır. Batum'da tahsilini tamamladıktan sonra ailesiyle birlikte Artvin'e göç etti. Burada tahsil hayatında derslerden muaf olduğu tasdik edildi ve icazetname aldı. Kayıtlardan, Abdullah Kırım Efendi'nin memuriyeti hakkında 1936 yılına kadar herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Memuriyete ilk olarak, 8 Ağustos 1939 tarihinde ve 600 lira maaşla Artvin müderrisi olarak tayin edildiği bilgisi mevcuttur. Artvin müderrisliğinden sonra hizmetlerinden dolayı 24 lira ikramiye alan Abdullah Kırım Efendi daha sonra 1.500 lira maaşla İliç Müftüsü olarak tayin oldu. 28 Mart 1942 tarihinde ise Ünye'ye nakil oldu. 29 Nisan 1950

tarihinde, 5634 sayılı kanunla Adalet Bakanlığı'na atandı. 18 Eylül 1953 tarihinde aylığına, iki üst derece terfi verildi. 15 Eylül 1956 tarihinde ise emekliye sevk edildi. Bu esnada Abdullah Kırım Efendi'ye, Türkiye Cumhuriyeti Emekli Yazı Umum Müdürlüğü tarafından 54 lira yazı hizmet zammı bağlandı.

Emekliye ayrılan Abdullah Kırım Efendi'nin aynı tarihte yeniden göreve başladığı anlaşılmaktadır. Abdullah Kırım Efendi, 29 Eylül 1956 tarihinde tekrar tayin oldu. 2 Şubat 1958 tarihinde, 4598 sayılı kanunla zam aldı. 21 Ocak 1961 tarihinde ikinci kez emekliye sevk edildi (DİBA, Dosya No: 39.0106).

### 3.3. Mehmed Fevzi Efendi

1867 yılında Batum'un Murgul nahiyesinde doğdu. Rençber sınıfından Batumlu Gürcü muhacirlerinden Topaloğlu lakaplı Mehmed Şerif Efendi'nin oğludur. 1891 yılında göç eden ailesinin mahalli ikameti İzmit'e bağlı Bahçecik Nahiyesidir. Batum Sancağında iken sarf, nahiv ve fıkıh dersleri aldı. Daha sonra göç ettikleri İzmit'te tahsiline devam etti. Bu sırada sakini oldukları yerde beş sene müddetince iptidai mektebinde muallimlik yaptı. Tahsilini tamamlamak için 1899 yılında İstanbul'a geldi. Burada Bahr-i Sefid Tetimme-i Ulâ Medresesi'ne dâhil oldu. 1904 yılında Evkaf Müftülüğü imtihanına katıldı ve başarılı oldu. Ardından Fatih Camii İmamı Saffed Mehmet Rahmi Efendi'den icazet aldı. Türkçe, Arapça ve Gürcü lisanlarını bilen Mehmed Fevzi Efendi'nin herhangi bir eseri bulunmamaktadır.

1906 yılında ruus imtihanına dâhil oldu ve ilmiye bilgisini ispat etti. Böylece Bab-ı Meşihat'ta (Şeyhülislamlık Makamı) ders seçmesine izin verildi. 1911 yılında kısa süreliğine Fatih Camii'nde vazifeye başladı. Aynı yıl Cafer Mahmut Paşa Medresesi'nde müderrisliğe tayin edildi. Aynı medresede talebelere ders verdi. 400 kuruş asistan maaşı aldı. 1913 yılında bir ara Fatih Camii'nde maaşsız olarak stajyerlik yaptı. Daha sonra Hacı Beşir Ağa Medresesi müderrisliğine tayin oldu ve aynı medresede görev yaptığı sırada vefat etti. Mehmed Fevzi Efendi'nin liyakat madalyası ve icazetnamesi bulunmaktadır (DİBA, Dosya No: 23.0388).

### 3.4. Bilal Kâmil Efendi

Bilal Kâmil Efendi, 1 Haziran 1871 tarihinde Batum'da doğdu. Babası Hamid Efendi'nin, Tebai-İslamiye'den ve Devlet-i Âliye-yi Osmâniyye'den olduğu kayıtlıdır. Bilal Kâmil Efendi, tahsil hayatına Batum'da başladı. 19 Ekim 1883 tarihinde göç ederek İzmit Sancağına yerleşti. İzmit Sancağı dâhilindeki Adapazarı'nda, sekiz sene boyunca müderris olarak görev yaptı. Merhum Kastamonulu Müftü Mehmed Emin Efendi'nin derslerine katıldı ve üç yıl Arapça ve Fen Bilimi dersleri aldı. Daha sonra 1888 yılında, Fatih Bahr-i Sefid Çifte Ayak Kurşunlu Medresesi'nde tahsiline devam etti. Bu medresede, merhum İbrahim Efendi'den bir sene ders aldı. Aynı yıl ayrıca Rıza Efendi'den özel dersler alarak, tahsilini daha da yükseltti ve 1900 yılında icazet aldı. Türkçe ve Arapça bilen Bilal Kâmil Efendi, Farsça 'ya da aşınadır.

Bilal Kamil Efendi, memuriyete ilk olarak 100 kuruş maaş ile 1902-1907 yılları arasında, İzmit Sapanca Mümtaziye Valide Sultan Camii'nde müderris olarak başladı. 1907-1924 yılları arasında 200 kuruş maaşla, Ayvacık Hamdiye Medresesi'nde müderris olarak görev yaptı. Müderris olarak görev yaptığı sırada aynı zamanda 1910 yılında Ayvacık Müftülüğü görevini de ifa etti. 1910-1924 yılları arasında müderrisliğe ilaveten müftülük görevine istinaden 700 kuruş maaş aldı. Ayvacık Müftülüğü görevine; 1924-1926 yılları arası 1.000 kuruş, 1926 yılında iki ay 1000 kuruş ve 1929-1930 yılları arası 1.000 kuruş maaşla devam etti (DİBA, Dosya No: 23.2483).

### 3.5. Dersiam Abdullah Efendi

1872 yılında Batum'da doğdu. Batumlu Mehmed Ağa'nın oğludur. İlk mektep tahsilini Batum'da tamamladıktan sonra 1887 yılında İstanbul'a geldi. Tetimme Medresesi'ne kayıt olarak medrese tahsiline başladı. Daha sonra Yanya Vilayetinde Ali Şevki Efendi'nin derslerine dâhil oldu. 1900 yılına kadar burada tahsilini tamamlayarak icazet aldı. 1902 yılında ruus imtihanında başarılı oldu ve 1907 yılında Fatih Camii'nde ders vermeye başladı. 1910 yılında 95 kuruş maaş bağlanan Abdullah Efendi daha sonra asistan olarak 500 kuruş maaş aldı. 1911 yılında ise 800 kuruş maaşla memuriyetine devam etti. Türkçe konuşmaya ve yazmaya, Gürcüce konuşmaya vakıftı (DİBA, Dosya No: 23.0283).

### 3.6. Osman Şükrü Efendi

Kayıtlardan, Osman Şükrü Efendi hakkında detaylı bilgi olmamakla birlikte kendisinin Batum muhacirlerinden olduğu ve Süleymaniye'de müderris olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Doğum yılının belirtilmediği Osman Şükrü Efendi, 1922 yılında vefat etti. Vefatı dolayısıyla maaşının, zevcesine verilmesi hakkında talepte bulunduğu ve bu talebin kabul edildiği görülmektedir (DİBA, Dosya No: 23.0187).

### 3.7. Müftü Yusuf Efendi

Kayıtlardan, Batum doğumlu olan Müftü Yusuf Efendi hakkında doğduğu yıl, tahsil hayatı veya memuriyeti hakkında aydınlatıcı bir bilgi bulunmamaktadır. Müftü Yusuf Efendi hakkında kayıtlara geçen tek bilgi, Cumhuriyet döneminde hükümete aykırı siyasi faaliyette bulunduğu yönündedir. Van Vilayetinden, Diyanet İşleri Reisliği Memurun Sicil Müdürlüğüne gönderilen resmi belgede belirtildiğine göre Müftü Yusuf Efendi, 1926 yılında bazı reislerinin gafletine kapılarak İran'a firar etmişti. Ancak pişmanlık duyarak geri dönen Müftü Yusuf Efendi, Narman'a göç etmek ve müftülük görevine geri dönmek isteğini bildirmişti (DİBA, Dosya No: 23.1826).

### 3.8. Hafız Osman Efendi

1877 yılında Batum'da doğdu. Emin Efendi'nin oğludur. İlk mektep tahsilinden sonra 1889 yılında İstanbul'a geldi. Burada Fatih müderrislerinden Eğinli Mehmed Rahmi Efendi'den ders aldı. Dört yıl sonra 1903 yılında icazet aldı (DİBA, Dosya No: 23.0424). Aynı yıl Edirne Müderrisliği tarafından kendisine ibtida-i hariç rütbesi (Osmanlı medrese teşkilâtında ilk derece) ve liyakat madalyası verildi (Albayrak, 1996: 169).

150 kuruş maaşla, ilk görev yeri olan Adapazarı'ndaki Karaosman Medresesi müderrisliğine tayin oldu. 1909 yılında, 200 kuruş maaşla Adapazarı müderrisliği görevine devam etti. 1914 yılında ise Adapazarı Müftüsü oldu. 1925 yılında maaşına muazzam bir şekilde zam yapıldığı bilgisi mevcuttur (DİBA, Dosya No: 23.0424).

### 3.9. Dersiam Yusuf Ziya Efendi

Dersiam Yusuf Efendi, 1886 yılında Batum'da doğdu. Memuriyeti hakkında Mekke Naibi olduğu bilgisi mevcuttur. Vefat tarihi kayıt edilmemekle birlikte, vefatından sonra kızı Mesadet Emine Ülker'e 47 lira 94 kuruş maaş bağlanması talebinde bulunuldu. Sözü edilen maaşın tahsisine ancak 1954 yılında başlandı (DİBA, Dosya No: 23.0836).

### 3.10. Müderris Mehmed Emin Efendi

Müderris Mehmed Emin Efendi'nin Batum ulemasından olduğu ve en son memuriyetinden 90 lira maaş aldığı bilgisi mevcuttur. Kırk beş yıl devlet hizmetinde bulunduktan sonra emekliye sevk edildi. Vefatından sonra emekli maaşının, 1956-1958 yılları arasında, ailesinden Münire Damcı'ya verildiği tespit edilmiştir (DİBA, Dosya No: 23.0857).

### 3.11. Müftü Mehmet Emin Efendi

1849 yılında Batum'da doğan Mehmet Emin Efendi'nin babası Hacı Hasan Efendi, annesi ise Gülsüm Hanım'dır. Kayıtlardan, memuriyetinin Adapazarı Müftüsü ve nüfusa kayıtlı olduğu yerin ise Sakarya Hasırcılar Mahallesi olduğu görülmektedir (DİBA, Dosya No: 23.0887).

Müftü Mehmet Emin Efendi, ilk olarak Batum'un Mevarid-i Ulya kasabesindeki medresede müderris olan eş-Şeyh Hacı Hafız Ahmet Efendi'den ders aldı. Daha sonra Sapanca'ya göç ederek oradan İstanbul'a gidip tahsilini tamamladı. Bahr-i Sefid Çifte Ayak Kurşunlu Medresesi'nde Manastırlı İsmail Hakkı Efendi ve Halis Efendi'den dersler aldı. Tatil zamanlarında ise Çarşambalı Hacı Ahmet Efendi ve İstanbullu Ahmet Efendi'den ders gördü. 1894'da icazete muvaffak oldu. Adapazarı'nda olan Karaosman Ağa Medresesi müderrisliğine tayin oldu. 1901 yılında Adapazarı Müftüsü olarak görev yaptı. Aynı yıl Bursa müderrisliği ruusuna nail oldu.

Bununla birlikte İzmit Mutasarrıfı tarafından Müftü Mehmet Emin Efendi'nin ilmi bakımdan yetersiz olduğu belirtildi ve Meclis-i Vükela kararı alınmadan 1914 yılında emekliye sevk edildi (Albayrak, 1996: 81). 6 Mayıs 1921 tarihinde vefat etti (DİBA, Dosya No: 23.0887).

### 3.12. Dersiam Mehmed Hilmi Efendi

1846 yılında Batum'da doğan Dersiam Mehmed Hilmi Efendi, Cemal Tahir Ağa'nın oğludur. İptidaide Kur'an ve ilmihal dersleri aldı, bazı kitapları okudu. Tahsil hayatına İstanbul'da devam eden Dersiam Mehmed Hilmi Efendi, 1861 yılında Süleymaniye Medresesi'ne devam etti. Bu sırada Bayezid'de, Ahmet Nafiz Efendi'den ders aldı. Daha sonra Fatih'e nakil olarak 1877 yılında icazet aldı. Bayezid'de 1877 yılında ders vermeye başladı. 1894 yılında imtihanı vererek dördüncü sınıftan şahadetname aldı.

1889'da, Fetvahane Pusula Odasından 136 kuruş, 1891 yılında 187 kuruş maaş aldı. 1893 yılından itibaren 1.500 kuruş maaşla bir yıl Medine-i Münevvere Niyabetinde (naiplik) bulduktan sonra İstanbul'a geri döndü. 1310 yılında Huzur-u Hümayun'da ders vermek için tayin oldu ve kendisine dördüncü rütbeden nişan verildi (DİBA, Dosya No: 23.0319).

### 3. 13. Müftü Ahmet Hamdi Uğur Efendi

1888 yılında Batum'da doğan Ahmet Hamdi Uğur Efendi'nin babası Mahmut Efendi, annesi ise Meryem Hanım'dır. Tahsil hayatıyla ilgili kayıtlara geçen herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte memuriyete, Cumhuriyet döneminde başladığı anlaşılmaktadır.

1922-1924 yılları arasında Adapazarı Karasu Bucağına bağlı Darıca Köyü'nde muallimlik yaptı ve 500 kuruş maaş aldı. 1928 yılında Aydın'ın Reşadiye Köyü'nde imam olarak başlayan Ahmet Hamdi Efendi, beş sene hizmetten sonra 1933 yılında Muradiye Köyü'ne hatip oldu. Bu görevlerde iken maaş almazdı. 1937-1942 yılları arasında Hasankale (Pasinler) Müftüsü olarak 1.000 kuruş ve sonrasında 1.500 kuruş maaşla görev yaptı. Daha sonra Aşkale Müftüsü olarak, 1942-1949 yılları arasında 1.500, 2.000, 2.500 kuruş şeklinde değişik miktarlarda maaş alarak görevini ifa etti. Ahmet Hamdi Uğur Efendi, 21 Şubat 1950 tarihinde vefat etti (DİBA, Dosya No: 23.1713).

### 3. 14. Müftü Mehmet Şerif Tan Efendi

Mehmet Şerif Tan Efendi, 2 Haziran 1876 tarihinde Batum'da doğdu. Babası rençber sınıfından Hüseyin Ağa, annesi ise Fatma Hanım'dır. Batum'dan, Trabzon Vilayeti dâhilindeki Fatsa Kazasına göç etti. Trabzon Vilayeti dâhilinde Ünye Kazasında bulunan medresede, Hacı Yusuf Efendi'den ders alarak tahsilini tamamladı. Aynı medresede, 1906 yılında icazetname aldı. Türkçe ve Arapça lisanlarını bilmekteydi.

1912-1946 yılları arasında 400 kuruş maaşla Bozcaada Müftüsü olarak görev yaptı. 1946-1954 yılları arasında ise Beykoz Müftüsü olarak görevine devam etti. 20 Şubat 1954 tarihinde emekliye sevk edildi (DİBA, Dosya No: 23.1270).

### 3. 15. Dersiam Ahmet Şakir Efendi

Ahmet Şakir Efendi, 1875 yılında Batum'da doğdu. Babası Fatih dersiamlarından Osman Tahir Efendi'dir. İptidai ve rüştiye mekteplerinde tahsilini tamamladıktan sonra iki sene boyunca fetva ve diğer bazı dersler aldı. 1894 yılında Fatih dersiamlarından Hacı Ali Efendi'den ders alarak icazetname almaya hak kazandı. Daha sonra İlmî-aliyye'de dördüncü sınıftan devam ederek memuriyete geçti. Türkçe okuryazar ve Arapça'ya aşinadır.

1906 yılında, Fatih Camii'nde maaş almadan bir yıl ders verdi. 1907 yılında, 95 kuruş, 1909 yılında 194 kuruş, 1910 yılında 239,500 kuruş ve 1911 yılında ise 500 kuruş maaş aldı. Ahmet Şakir Efendi, şahadetname ve icazetnameye sahiptir (DİBA, Dosya No: 23.0366).

## 4. SONUÇ

Bu çalışmayla, öncelikle Osmanlı Devleti'nde biyografi çalışmaları üzerinde genel bir değerlendirme yapılarak, tarih yazıcılığında biyografi tarzının yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Osmanlı Devleti'nde biyografi yazımının geç başlamasına rağmen devletin son döneminde çeşitli meslek ve memuriyetlere ait çok sayıda biyografi türü eser verildiğine değinilerek, biyografi tarzının doğru bir zemine oturtulması sağlanmıştır. Batum'un, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki kısa tarihçesi kronolojik olarak verilerek, Batum ulemasının geçirdiği evreler hakkında tamamlayıcı bilgiler sunulmuştur.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yer alan Batum'da doğmuş ve tahsilini tamamlamak üzere İstanbul'a gelmiş ya da Batum'un elden çıkmasıyla birlikte Osmanlı sınırları içerisine göç etmek zorunda kalmış ulemanın biyografileri üzerinde durulmuştur. Başka bir ifadeyle Osmanlı Devleti döneminde doğmuş ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde ömürlerini tamamlamış olan Batum ulemasının biyografileri üzerinden dönemin ilmiye sınıfı ve devletin siyasi, iktisadi, sosyal, eğitim ve kültürel yapısı hakkında durum tespiti yapılmıştır.

Taşra uleması ile ilgili tutulan kayıtlarda bazı olumsuzluklar söz konusudur. Ulema içerisinde devlet hizmetinde bulunmayanlar ve dolayısıyla kayda girmeyenler hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmak mümkün değildir. Diğer yandan taşrada görevli ulemanın hal tercümelerinin merkeze ulaştırılmaması, eksik ya da yanlış bilgi verilmesi gibi hususlarda biyografi çalışmalarında karşılaşılan temel sorunlardır.

Çalışmada kullanılan ana kaynaklar, Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nden temin edilen arşiv belgeleridir. Bu belgeler, Batum ulehasının özlük dosyalarını ihtiva etmektedir. Belgeler, oldukça ayrıntılı bilgileri içermekle birlikte, ulema ile ilgili bilinmesi gereken pek çok konuyu aydınlatmaktadır. Ulemanın doğum tarihinden başlayarak ölüm tarihine kadar olan sürede, ulemanın aile, eğitim ve memurluk hayatının özetleri kaleme alınmıştır. Ayrıca memuriyetleri sırasında varsa vukuatları ve amirleri tarafından haklarındaki düşünceleri yer almıştır. Çalışmada kullanılan son dönem Batum ulehası ile ilgili kayıtlar, arşivlerde muhafaza edilen hal tercümelerinden ibarettir. Ulemeden bir kısmının hal tercümelerinden detaylı bilgiler elde edilmişken, bir kısım ulema hakkında ise sınırlı şekilde bilgi elde edilebilmiştir.

Çalışmada temel kaynak olarak kullanılan ulemaya ait hal tercümelerinin beş kısımdan oluştuğu görülmüştür. Birinci kısımda; ulemanın adı, varsa lakabı, babasının adı, varsa şöhreti veya lakabı, isimleriyle mi yoksa lakaplarıyla mı anıldıkları, babasının hangi meslek grubuna dâhil olduğu, hangi millete ve tabiiyete ait olduğu veya büyük bir sülaleye mensup olup olmadığı hakkında bilgiler verilmiştir. Ulemanın genellikle isim ve lakaplarıyla anıldıkları, bazı ulemanın anne adlarına da yer verildiği görülmüştür. Çoğu ulema büyük ve tanınmış bir sülaleye mensup olmamakla beraber, bir kısmının babalarının meslek gruplarının rençber ve ulema sınıfından olduğu tespit edilmiştir. Ulemanın tamamının Osmanlı tebaasına mensup oldukları ve İslam oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

İkinci kısımda; ulemanın nerede doğdukları, varsa kaza ve nahiyeleri yazılmıştır. Genellikle Hicri takvim verilerek doğum tarihleri yıl ve ay olarak belirtilmekle birlikte, nadiren de olsa bazı kayıtlarda Rumi takvim ve gün-ay-yıl şeklinde bir tarihlendirme yapıldığı saptanmıştır. Batum'dan göç etmek zorunda kalan ulemanın Artvin, Sinop, Trabzon, Fatsa, İzmit, Sapanca ve Sakarya'ya yerleştikleri tespit edilmiştir.

Üçüncü kısımda; tahsil hayatları hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Batum ulehasının ilk mektep tahsillerine doğdukları yer olan Batum'daki çeşitli sıbyan, iptidai ve rüştiye mekteplerinde başladıkları görülmüştür. Ulemeden bir kısmının Batum'un Osmanlı Devleti sınırları içerisindeyken özellikle İstanbul'a gelerek medrese eğitimi aldıkları, bir kısmının ise devletin sınırları dışında kalmasından dolayı zorunlu olarak göç etmelerinden sonra tahsillerine devam ettikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında ulemanın özel hocalardan ders aldıkları da tespit edilmiştir. Bazıları ise ruus imtihanından başarılı olarak Mektebi Nüvvab'a dâhil olmuş ve eğitimlerine devam etmiştir. Hangi tarihlerde, nerede ve hangi medreselerde ne gibi dersler aldıkları, hangi eğitim aşamalarından geçerek icazete muvaffak oldukları üzerinde durulmuştur. Ulemanın genellikle sarf, nahiv, fıkıh, kelam ve fen dersleri aldığı görülmüştür. Bunun yanı sıra ulemanın Arapça, Türkçe, Gürcüce ve Farsça'ya vakıf oldukları ve en az iki dil bildikleri sonucuna varılmıştır. Ulemaya, icazet aldıktan sonra buldukları medreselerde veya gönderildikleri medreselerde kendi talebelerine ders ve icazet verme hakkı verildiği anlaşılmıştır. Memuriyet hayatına geçmeden yani maaş almaksızın buldukları görevleri ifa ettikleri görülmüştür.

Dördüncü kısımda; ulemanın memuriyete geçişleri, nasıl ve hangi kurum vasıtasıyla tayin edildikleri, gittikleri yerler, hangi unvanla görev yaptıkları, aldıkları maaş, kaç yaşında memuriyete başladıkları, hangi tarihler arasında göreve başlayıp bitirdikleri hakkında bilgiler mevcuttur. Bunun yanı sıra memuriyete muvazzaf (kadrolu) ya da mülazemetle (stajyer) mi girdiği kaleme alınmıştır. Batum ulehasının genellikle memuriyete başladıkları belli bir yaş grubu olmamakla birlikte, Osmanlı sınırları içerisinde her bölgede görev yaptıkları tespit edilmiştir. Aldıkları maaşın çoğunlukla devlet hazinesinden temin edildiği ve devletin olumsuz iktisadi durumu sebebiyle istikrarlı verilen belli bir maaş miktarının olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Memuriyet hayatlarında müderris, dersiam, naip veya müftü unvanlarıyla tayin ya da nakil edilmişlerdir. Toplam memuriyette kaldıkları süre gün- ay- yıl olarak maaş cetvellerinde belirtilmiştir. Üstün hizmetleri olan ulemaya nişan veya liyakat beratı verildiği görülmüştür.

Beşinci kısımda ise memuriyet hayatları boyunca haklarında herhangi bir şikâyet olup olmadığı, mahkemeye çıkıp çıkmadıkları ve amirlerinin düşünceleri ile ilgili bilgiler elde edilmiştir. Müftü Yusuf Efendi ile Müftü Mehmet Emin Efendi dışında Batum ulehası hakkında herhangi bir olumsuz kayda rastlanmamıştır.

Netice olarak; Batum ulehasının hal tercümelerinden yola çıkılarak yapılan bu çalışmada, ulemanın aile, eğitim ve memuriyet hayatları hakkında toparlayıcı bilgiler elde edilmiştir. Çalışma, Osmanlı Devleti'nin son döneminde ilmiye teşkilatının yapısı ve devletin siyasi, iktisadi, sosyal, eğitim ve kültürel durumu hakkında ipuçları vermesi bakımından oldukça önemlidir. Çalışmanın bundan sonra yapılacak biyografi çalışmalarına rehber olması ve biyografi tarihinin bir bölümüne katkı sağlaması beklenmektedir.

## KAYNAKÇA

### Arşiv Belgeleri

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA), Ankara.

Dosya No: 23.0187, 23,0283, 23,0319, 23,0366, 23,0388, 23,0424, 23,0836, 23,0857, 23,0887, 23,1270, 23,1324, 23,1713, 23,1826, 23,2483, 39,0106.

#### Araştırma Eserleri ve Makaleler

Albayrak, S. (1996). Son Devir Osmanlı Uleması, C. II, Medrese Yayınları, İstanbul.

Arslan, Z. (2010). “Moskova Antlaşması Sonrası Batum’da Rus ve Gürcülerin Yaptıkları Düzenlemeler (1921-1925)”, Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 4/8, Ankara, s. 111-132.

Aydın, M. (1995). “Eviye-i Selâse”, TDVİA, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul.

Çog, M (2004), “Biyografi Çalışmaları İçin Önemli Bir Kaynak “Emekli Sandığı Arşivi”, FÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9: 2, Elazığ, s. 69-74.

Emecen, F. M. (1999). “Osmanlı Kronikleri ve Biyografi”, İslam Araştırmaları Dergisi, S. 3, İstanbul, s. 83-90.

Gökdemir, A. E. (1989). Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara.

Görgülü, İ. (1993). On Yıllık Harbin Kadrosu (1912-1922), Balkan-Birinci Dünya ve istiklâl Harbi, TTK Yayınları, Ankara.

Gül, A. (2010). Osmanlı Devleti Bürokrasisinde Erzincanlı Memurlar, Lisans Yayıncılık, İstanbul.

Gürün, K. (1991). Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953), TTK Yayınları, Ankara.

İpşirli, M. (2000). “İlmiye”, TDVİA, C. XXII, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul.

Karabekir, K. (1994). Birinci Cihan Harbini Nasıl idare Ettik? -Sarıkamış, Kars ve Ötesi-, C. IV, Emre Yayınları, İstanbul.

Kılıç, S. (1998). Türk- Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Kütükoğlu, B. (1994). “Son Devirde Biyografik Kaynakları”, Vekayi’nüvis Makaleler, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, s.211-216.

Kütükoğlu, M. S. (1991). Tarih Araştırmalarında Usûl, 2. Baskı, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.

Mahmud Celaledin Paşa (1983). Mir’ât-i Hakikât, C. I, II, III, (Hazırlayan: İsmet Miroğlu), Berakât Yayınevi, İstanbul.

Ortaylı, İ. (2008). Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi, Cedit Neşriyat, Ankara.

Özcan, A. (2013). “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”, FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 1, İstanbul, s. 271-293.

Sarıyıldız, G. (2004). Sicill-i Ahvâl Komisyonu’nun Kuruluşu ve İşleyişi (1879-1909), Derin Yayınları, İstanbul.

Soysal, İ. (1989). Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945), C. I, TTK Yayınları, Ankara.

Taşköprüzâde (1985). eş-Şakâiku’l-Numâniye fi Ulemâi Devleti’l-Osmâniyye, (Neşr. Ahmet Suphi Fırat), İstanbul.

Ünal, M. A. (2002). Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta.